

Yazar: Hasan TORLAK

Ardıç ağacının Latince adının kaynağı olan “Juniperuse” kelimesi “Dik, katı ve sert” anlamına gelir. (1) Latince adının oluşturduğu algıda da olduğu gibi Anadolu kültüründe ardıç ağaçları genellikle kudretli ve egemen erkeklerle özdeşleştirilir. Bu benzetme aslında ardıç ağacı ile ilgili binlerce yıllık kültürel birikimin de bir sonucudur.

Tanrıların, imparatorların, kahramanların sembolü

Günümüzden 10.000 yıl öncesine dayanan neolitik Çatalhöyük evlerinin yapımında ardıç ağacı kullanılmıştır. Anadolu neolitik çağ yerleşmelerindeki evlerin ortasında ardıç ağacından büyük bir direk bulunurdu ve bu direk evin çatısını ayakta tutardı. Son yapılan araştırmalar sonucunda, bu ana direğin sadece evi tutmadığı aynı zamanda evin merkezindeki tanrıyı temsil ettiği öne sürülmektedir. (2) Neolitik çağ evlerinin ortasında yer alan kutsal orta direğin altına aynı zamanda ölen ataların kemikleri gömülürdü. Kalkolitik çağlarda mezarlar yerleşim yeri dışına çıktığında ardıç ağaçları da bu mezarların başına dikilmiş olmalıdır.

Hititlerin en özel ağaçlarından biri de ardıç ağaçlarıydı. Hitit kralı Arnuvanda'nın anıtmezarının başına her zaman yeşil kalan bir ardıç ağacının dikildiği bilinmektedir. (23) Aynı gelenek

Osmanlı döneminde Efe mezarlarında da uygulanmış, ölen efenin mezarının başına ardıç ağacı dikilmiştir. (19) Bitkisel sürekliliğin kültürel sürekliliği beslediğinin en önemli kanıtını ardıç ağacının her dönemde mezar yapımlarında kullanılması ve önder nitelikli kişilerin mezarlarına dikilmesi göstermektedir. Aynı şekilde kaybolması kıtlığa neden olan Hitit Bitki Tanrısı Telipinu bulunduğu Telipinu'nun önüne hep yeşil kalan bir ardıç ağacı dikilmekteydi. (24) Dolayısıyla kıtlık sona erip Hitit ülkesine bolluk ve bereket geldiğinde Hitit insanının Telipinu'yu temsil eden heykel ve tapınakların önüne ardıç ağaçlarını dikmiş olması muhtemeldir.

Ardıç ağacı: ilaç deposu

MÖ 13. yüzyılda Hititlere bağlı Kargamış'ın kralı Ini Teşup, Ugarit Kralı'na yazdığı mektupta ondan iki tane ardıç ağacı istemektedir. (4) Acaba bu ardıçlarla kral ne yapacaktı; belki bu ağaçtan ilaç, belki dinsel tören için tütsü, belki de odunundan aile bireyleri için mezar yapacaktı. Ardıç ağaçlarının niçin talep edildiği Hitit tabletinde belirtilmiyor, ancak ardıç ağacının krallık yazışmalarına konu olabilecek kadar önem verilen bir ağaç olduğu bu yazışmadan ortaya çıkmaktadır. Hititlerin ardıç ağacının meyvesinden ilaç elde ettiği bilinmektedir. (5) Sadece eski çağlarda değil, günümüz Anadolu insanı da ardıç ağaçlarından ilaçlar elde etmektedir: Balıkesir yöresinde katran ardıcı *Juniperus oxycedrus* subsp. *oxycedrus*'un meyveleri mide hastalıklarında kullanılır. Bronşit tedavisinde meyveleri yenir ve çay gibi içilir. (6) Aynı ardıç türü Elazığ yöresinde böbrek taşı ve kumunun düşürülmesinde kullanılır. (7) Katran ardıcı Denizli ilinin Buldan ilçesinde saçkıran hastalığında, meyveleri nefes darlığında kullanılmakta, katranı da hayvanlarda kelebek hastalığında hasta hayvanın damağına sürülmektedir. (8) Yine Çankırı'nın Çerkeş ilçesi köylerinde basur ve safra kesesi hastalıklarında katran ardıcının "Ardıç Üzümlü" denen meyveleri macun halinde dahilen ve bal ile karıştırılarak yenir. (9) Aynı ardıçtan Toros köylüleri katran (Ardıç yağı) elde ederler ve bu katran insan ve hayvanların deri hastalıklarının tedavisinde kullanılır. (1) *Juniperus oxycedrus* subsp. *Oxycedrus*'dan elde edilen şurup kıvamındaki madde, kırmızımtırak siyah renkli, keskin ve özel kokulu, baharlı ve yakıcı lezzetli bir sıvıdır. Bu sıvı Tokat yöresinde de insan ve hayvanlarda görülen bazı deri hastalıklarının tedavisinde haricen kullanılır. (10) Doğu Anadolu'da *J. Oxycedrus*'dan romatizmaya karşı halk ilacı yapılmaktadır. (11) *J. Oxycedrus* (Katran ardıcı) uçucu yağ, rezin, kadinen isimli kimyasallar içerdiğinden Gümüşhane dolayında insan ve hayvanlarda görülen bazı deri hastalıklarının tedavisinde kullanılır. (12) Kayseri'nin Pınarbaşı ilçesi dolayında *J.*

oxycedrus'un meyveleri havanda dövülüp balla karıştırılarak soğuk algınlığına karşı dahilen kullanılır. Ezilen meyvelerinden hazırlanan karışım nefes darlığına karşı dahilen kullanılır. Ayrıca egzama, akciğer rahatsızlıkları, basur, romatizma, böbrek taşları, solunum ve idrar yolları enfeksiyonları, uyuz gibi hayvan parazitlerinin tedavisinde kullanılır. (13)

Görüleceği üzere ardıç, binlerce yıldan beri Anadolu'da tanrıların, imparatorların ve kahramanların sembolüdür. Son yıllara kadar Anadolu'da endemik ardıç olduğu bilinmemesine rağmen, 2009 yılında Manisa'nın Sipil Dağı Milli Parkı'ndan müjdeli bir haber geldi; endemik Sipil Dağı Ardıcı'mız *Juniperus oxycedrus* subsp. *oxycedrus* var. *spilinanus* dağın 800-1400 metreleri arasında keşfedildi. (3)

Katran ardıcı dışındaki ardıç türlerinden de ilaç yapılmaktadır. Bodrum yöresinde *Juniperus phoenicia*'dan hazırlanan sulu karışım içilerek romatizma ağrılarının giderilmesinde ve ülser tedavisinde kullanılır. Kozalaklarından hazırlanan ve yörede "bebesi" denilen sulu karışım içilerek veya taze kozalakları doğrudan yenerek ishale karşı kullanılır, taze kozalakları mide ve bağırsak sancılarına karşı kullanılır. (14) Bodrum yöresinde *Juniperus drupacea*'nın (Andız, Enek ağacı) mazısı kaynatılıp suyu içilirse idrar yolları ve prostata iyi gelir. (15) Tokat yöresinde *J. Communis* subsp. *Nana*'nın (Ardıç) meyveleri basur tedavisinde kullanılır. (22)

Enek pekmezi ve helvası

İlaç yapımının yanı sıra andız ağacı veya enek olarak adlandırılan *J. drupacea*'dan andız pekmezi (Enek pekmezi) yapılmaktadır. Bu pekmezin yapımı sırasında önce meyve dış kabuğu ezilir. Meyve kabukları yaralanır ve gevşemesi sağlanır. Ezilmiş meyveler kazanlara konular, 2-3 gün bekletilir. Meyve özünü suya geçir, süzülen sudan arta kalan döküntüler içindeki lezzetli tohumları çocuklar dökülen yerde bulup yerler. Atık maddelerin kalanları tavuk ve memeliler tarafından yenir. Süzülen çözelti kazanlarda 6-10 saat kaynatılır. Kaynama sonrasında kalan kıvamlı sıvı enek pekmezidir. Antalya'da enek helvası denen bir yiyecek de çok popülerdir. Bu helva, unun tereyağında kavrulduktan sonra enek pekmezi ile karıştırılarak pişirilmesiyle yapılır. Enek pekmezi yaşlı ve çocuklara içirilerek onların güçlenmesi, astım ve basur dahil değişik hastalıklara direnç kazanmalarını sağlar. Ayrıca hasta ve güçsüz kalmış hayvanların tedavisinde de bu pekmez kullanılır. Bu amaçla hayvanlara Enek helvası yapıp yedirilir. Antalya yöresi köylüleri dişi enek ağacının güç, direnç ve bereket yüklü olduğuna, meyvesi ve pekmezi aracılığıyla bu güç ve bereketin onu yiyen insanlara ve hayvanlara aktarıldığına inanırlar. Enek pekmezinin enerji değeri çok yüksektir. İçindeki mineral oranı üzüm, incir ve keçiboynuzu pekmezlerinden daha yüksektir. Antalya yerel halkı enek ağacının meyve, tohum ve pekmezinin öksürük ve nezleye iyi geldiğini, boğaz ve sırt ağrılarını durdurduğunu belirtmektedir. (14)

Adi ardıç veya cüce ardıç olarak bilinen ve yaprakları hoş kokulu olan *Juniperus communis*'in

kozalakları baharat olarak kullanılır. Ardıç tohumu yüzde 33 oranında şeker içerir. Bunun dışında içerisinde sabinen, geraniol ve borneol gibi uçucu yağlar bulunur. Ardıç kozalakları Avrupa mutfağında (Alp dağları dolayısı) önemli yer tutan baharatlardandır. Genellikle lahana ve et yemeklerinde tercih edilen ardıç kozalağı ayrıca güzel aroması nedeniyle cin yapımında da kullanılır. Bu ardıç türü cin içkisine güzel koku kazandırır. (16) *J. Communis* subsp. *alpina* adlı ardıç türü Erzurum'un Ilıca köylerinde "çeçem" olarak adlandırılır ve taze meyveleri yenir. (17) *J. Communis*'in yapraklarından yeşil boya da elde edilir. (18)

Ölse bile yok olmayanların ağacı

Kullanım alanları göz önünde tutulduğunda, ardıç ağaçları Antik Anadolu uygarlıkları ve Efe kültürünün ortak bitkilerinden biridir: Efe öldüğünde, baş ve ayak ucuna ardıç dalları konarak ateşler yakılırdı, ayrıca Efenin mezarının başına da ardıç ağacı dikilirdi. (19) Frig ve diğer Anadolu uygarlıklarında da ardıç, mezar yapımında kullanılan çok önemli bir ağaçtı. Frig tümülüslerinde genellikle ardıç ağacıyla kaplanmış mezar odaları yapılırdı. Frigler ardıçtan mobilya malzemesi de yapmışlardır. Gerçekten de ardıç türlerimizin insanı çarpan çok etkili bir kokusu vardır, özellikle yağmurlu havalarda kokuları belirgin bir şekilde artar. Bu kokularından dolayı yerli ardıç türlerimizden *Juniperus foetidissima* "kokulu ardıç, yağ ardıç" olarak adlandırılır ve Ege bölgesinin alpin alanlarında yetişir (*Foetidissima*= keskin kokulu). Ardıç kokusu, mezarın yanından geçen kişiye mezarda yatanı hatırlatma, ölen kişinin anılmasını sağlama gibi bir işlev görüyor olmalıdır. Kokulu ardıç 2000 metreden daha yüksek rakımlarda yetişebilir. Ölen efelerin de dağların zirvelerine gömülüp başuçlarına ardıç ağacı dikilmesi efenin söz konusu ağaçla özdeşleştirildiğini göstermektedir. Osmanlı döneminde de mezarlıklara kokulu ağaç ve bitkiler ekilmesi yaygın bir gelenektir. Günümüz Anadolu insanı da ardıç ağaçlarını hâlâ mezarların başına dikmektedir.

Ardıç ağacının ölen kişilerin mezarının başına dikilmesinin sembolik anlamının temelinde ardıç ağacının biyolojik özellikleri yatar. Ardıç ağaçları öldükten sonra da yüzyıllarca çürümeden ayakta kalırlar. Örneğin *Juniperus foetidissima*, öldükten sonra da dikili ve kuru olarak 300 yıldan fazla yıkılmadan ayakta kalabildiği gibi, devrildikten sonra da 100 yıldan daha fazla çürümeden kalabilir. (20) Bu özelliği ile yağ ardıç (kokulu ardıç) bulunduğu ekolojik bölgenin en uzun yaşayan, öldükten sonra da varlığını en uzun süre devam ettiren ağacıdır. Bu biyolojik özellikleri dolayısıyla ardıç ağaçları ölen insanların yok olmadıklarını ve ayakta durduklarını sembolize eder. Yitip giden, ancak unutulmak istemeyen mücadeleci insanların mezarları başına ardıç ağacı dikilmesi suretiyle, ardıcın yaşarken ve ölüp kuruduktan sonra 500 yıla yakın çürümemesi özellikleri mezarda yatan kişiye özgülenmiş olmaktadır. Ölen, ama ayakta kalan mağrur kahramanların sembolüdür ardıç ağacı. Ardıç kelimesinin de bu özelliklerden dolayı, "arda kalan, yok olmayan" anlamında olduğu düşünülmektedir.

Ardıca saygı

Orta Asya Türk mezarlarına da ardıç ağacı dikilmesi bir gelenektir. Orta Asya Türk lehçelerinde ardıca "Arçan", "Arçın", "Ardaç", "Arça" ve "Ardıç" gibi adlar verilmektedir. Dolayısıyla ardıç ismi öz Türkçedir. Ardıç, bütün Türk dünyasında sevilen ve saygı duyulan bir ağaçtır. Ardıç, ateşle yapılan temizlemeyi ve aynı zamanda kötü ruhların kovulmasını sembolize eder. Yakut Türkleri ardıca kutsal bilirler, bu yüzden ev, ahır ve diğer yerleşim yerlerini ardıç ile tutsülerler. Şeytana ve her türlü kötülüğe karşı ardıç tutsüsü yapılırdı. Altay Türklerinde bir eve hastalık geldiğinde ardıç tutsüsü yapılmaktadır. Tutsü için ardıç budağı alacak kişinin son bir yıl içinde yakını ölmemiş olmalı, temiz olmalı, kadın ise hamile olmamalıdır. Ayrıca ardıca giderken içki götürülmemeli, ardıcın yanına arabayla veya atla değil yaya olarak gidilmelidir. Ardıç dalı alınmadan, ağaca çaput bağlanmalıdır. Ardıç ağacından dalı için izin alınmalıdır, silah bulundurulmamalıdır, ardıca giderken başka bitki ve çiçek koparılmamalı, kuş yuvası bozulmamalıdır. Bunlara uyulmazsa ardıcın yardım etmeyeceğine inanılır. Altay Türkleri dağ geçitlerinden geçerken ardıç ağacından bir dal yakarak tutsülerler ve kötü ruhları kovdukları için rahatça yollarına devam ederler. Kazak Türklerinde de kötü ruhları ve hastalıkları kovmak için bebek beşiği ve ikamet alanları ardıçla tutsülenmektedir. (21)

Özellikle Afyon ili olmak üzere Anadolu'da ardıç ağaçlarının dağlara tanrı tarafından dikildiği inancı vardır. Ardıç budağının kesilmesi ya da koparılması yasağı Anadolu'da da yaygındır. Erzurum'un Çat ilçesinde yer alan bir ardıcın dallarını koparanların zarar göreceğine inanılır. Yöre halkı bu ağacın bayılma hastalığı olan çocuklara şifa verdiğine inanır. Sivas Divriği'de bir ardıca yağmur duası için gidilir. Altında kurbanlar kesilir. Anadolu'da ardıç kaşını ve uyuz hastalığının tedavisinde kullanılır; ardıç katranı içilir bunun için. Siğil tedavisi amacıyla Divriği dolayında bir ardıca siğil sayısı kadar çivi çakılır. Kar fazla yağdığında karın kalkması için de ardıç ağacına yalvarıldığı ve ondan "Kabayel" yollanmasının istendiği belirtilmektedir. (21)

Görüleceği üzere Hititlerden bu yana Anadolu insanı ardıç ağaçlarından hastalıklarına halk ilacı üretmektedir. Adı ardıç veya cüce ardıç olarak bilinen ve yaprakları hoş kokulu olan Juniperus communis'in kozalakları yemeklerde baharat, ayrıca ardıç rakısına güzel koku kazandırmakta kullanılır. Akşamcılarımızdan, ardıç rakısı tutkunlarına bir sorumuz var, kaçınıcı kadehten sonra kendinizi Neolitik Çağ Tanrısı, Hitit İmparatoru veya Ege'nin Efesi gibi görmeye başlıyorsunuz?

DİPNOT VE KAYNAKLAR

- 1) Tuğrul Mataracı, "Katran Ardıcı", Bağbahçe Dergisi, Sayı:17, Mayıs-Haziran 2008.
- 2) Mehmet Özdoğan, Nezir Başgelen; Türkiye'de Neolitik Dönem, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007.
- 3) Neriman Özhatay, Şükran Kültür, Serdar Aslan; "Türkiye Florası Ek Ciltlerine İlave Edilen Taksonların Listesi", Türk Botanik Dergisi, 32, 2009.
- 4) İlknur Taş, Hitit Kralı IV. Tudhaliya, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008.

- 5) Turhan Baytop, "Türkiye'de Tıbbi ve Kokulu Bitkilerin Kullanılışına Tarihsel Bir Bakış, Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Bülteni, Temmuz 1994, sayı:10.
- 6) Ali Duran, Fatih Satıl, Gülendamar Tümen; "Balıkesir Yöresinde Yenen Yabancı Meyveler ve Etnobotanik Özellikleri", Ot Sistematiik Botanik Dergisi, 2001/1.
- 7) Uğur Çakılcıoğlu, İsmail Türkođlu; "Elazığ'da Halk Arasında Böbrek Taşlarını Düşürmek İçin Kullanılan Bitkiler"; Ot Sistematiik Botanik Dergisi, 2007/2.
- 8) F. Ertuğ, D. Tümen, A. Çelik, T. Dirmenci; "Buldan (Denizli) Etnobotanik Alan Araştırması" TÜBA Kültür Envanteri Dergisi 2/2004.
- 9) Nurten Ezer, Kürşat Avcı; "Çerkeş (Çankırı) Yöresinde Kullanılan Halk İlaçları" Hacetepe Üniv. Eczacılık Fakültesi Dergisi, Sayı 2, Temmuz 2004.
- 10) M Said Fidan, M. Hakkı Alma, İnci Çınar, Murat Ertaş, Ertuğrul Köse; "Tokat Yöresinde Kullanılan Geleneksel Bitkilerin Etnobotaniksel Özellikleri".
- 11) Fevzi Özgökçe, Hasan Özçelik; "Ethnobotanical Aspects of Some Taxa in East Anatolia, Economic Botany 58(4), The New York Botanical Garden Press, USA, 2004.
- 12) A. Kandemir, O. Beyzaođlu; "Köse Dağları'nın (Gümüşhane) Tıbbi ve Ekonomik Bitkileri, SDÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 6-3 (2002).
- 13) Ayşe Mine, Gençler Özkan, Mehmet Koyuncu; Traditional Medical Plants Used in Pınarbaşı Area (Kayseri-Turkey)", Turkish Journal Pharmacy.Sci. 2(2), 2005.
- 14) Ertan Tuzlacı, Şifa Niyetine; Türkiye'nin Bitkisel Halk İlaçları, Alfa Yayınları, İstanbul, 2006.
- 15) Füsün Ertuğ, "Bodrum Yöresinde Halk Tıbbında Yararlanılan Bitkiler", 14. Bitkisel İlaç Hammadeleri Bildirileri, 29-31 Mayıs, Eskişehir, 2002.
- 16) Cenk Durmuşkahya, Baharat Atlası, Atlas Dergisi Eki, 2009.
- 17) Ufuk Özgen, Yusuf Kaya, Maksut Coşkun; "Ethnobotanical Studies in the Villages of the District of İlica (Erzurum)", Economy Botany 58(4), The New York Botanical Garden Pres, 2004.
- 18) Yunus Dođan, Süleyman Başlar, Hasan Hüseyin Mert, Güngör Ay; Plants Used as Natural Dye sources in Turkey, Economic Botany 57(4), The New York Botanical Garden Pres, USA, 2003.
- 19) Ali Haydar Avcı, Zeybekler ve Zeybeklik Tarihi, E Yayınları, İstanbul, 2004.
- 20) H. Cemal Gültekin, "Yaşlı ve Ölü Ağaçlar", Tübitak Bilim ve Teknik, Şubat 2008.
- 21) Pervin Ergun, Türk Kültüründe Ağaç Kültü, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2004.
- 22) Gülin Gürhan, Nurten Ezer; "Halk Arasında Hemoroit Tedavisinde Kullanılan Bitkiler", Hacetepe, Üniv. Eczacılık Fakültesi Dergisi, Sayı, 1, Ocak 2004.
- 23) Ahmet Ünal, Hititler Devrinde Anadolu, 1. Kitap, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2002.
- 24) Ahmet Ünal, Hititler Devrinde Anadolu, 2. Kitap, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2003.
- 25) Hasan Torlak; "Anadolu ve Türk Kültüründe Ardiç Ağacı", Yolculuk Dergisi, Kamilkoç Yayını, Eylül 2009.

(Bilim ve Gelecek dergisinin Haziran 2010 tarihli 76. Sayısında yayımlanmıştır.)